

Ярослав КАЛАКУРА

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри архівознавства та
спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний університет ім. Т.Шевченка
(Київ, Україна), kalajar@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9007-4991>

Ідеологічна легітимація загарбницьких воєн і конструювання образу ворога в російській історіографії

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.04.093>

УДК: 930;378(477);37.016.138;340

Анотація. Мета статті полягає у сприянні розвінчуванню ненауковості російської історіографії, її заідеологізованості та прислужництва правителям; у викритті маніпулятивних намагань нинішніх лідерів РФ заручитися аргументами історії для легітимації геноцидної агресії проти України, її обґрунтування й виправдовування; у з'ясуванні мотивів глорифікації загарбницьких воєн і конструювання образу ворога. **Методологія дослідження** базується на системному дотриманні принципів історизму, наступності, антропологічного, соціокультурного і критично-аналітичного підходів, спростування фальсифікацій та спотворень в історичних нарративах, залучення методів історіографічного аналізу й синтезу, компаративістики, способів історико-хронологічного, історико-генетичного пізнання та власних рефлексій. **Актуальність і наукова новизна** визначаються самою постановкою проблеми, яка в контексті нинішньої війни, її історичного сегмента, набуває особливого значення, оскільки дозволяє глибше осягнути витоки великодержавницької сутності та прислужницького характеру російської історіографії, починаючи з часів В.Татищева, М.Карамзіна, М.Погодіна й до сучасних кремлівських істориків; повніше усвідомити необхідність остаточного вивільнення українських дослідників з-під її світоглядно-методологічного впливу. Вперше на основі історіографічних джерел, напрацювань попередників та авторських студій аналізуються технології звеличування ролі воєн в історії Росії, створення образу внутрішнього й зовнішнього ворогів, формування ворожості та ненависті до України, західного світу. **Висновки.** Результат дослідження спрямований на доведення ненауковості російської історіографії, її одержавлення, ідеологічної заангажованості та упередженості, привласнення нею історико-культурної спадщини Києворуської держави, розвінчування постколоніальних стереотипів, спотворень, фабрикацій, довільного трактування історичних джерел, фальсифікацій історії Росії й України та обґрунтування необхідності їх спростування. Відстежено процес підміни понять російськими істориками, перекручування фактів, поширення міфів, насадження стереотипів мислення з метою маніпуляції історичною свідомістю і збереження української історичної науки в так званому спільному інформаційному просторі, нав'язування їй свого бачення історичного процесу. Звернуто увагу на необхідність подальшого дистанціювання української історіографії від російської, протидії її світоглядному стрижню – парадигмі «російського світу», концепціям «одного народу» та «спільної історії», розвінчування антигуманності ідеології агресивного рашизму, брехливості й аморальності московських історичних міфів щодо характеру та цілей нинішньої окупаційно-завойовницької війни проти України, замовчування її геноцидного спрямування. Висловлено низку пропозицій щодо подальшого викриття експансіоністської політики Росії під маскою «збирання споконвічно російських земель», її сучасних модифікацій, включаючи намагання контролювати інтелектуально-інформаційний простір історичної науки й освіти, використовувати його у великодержавницьких інтересах.

Ключові слова: українська історіографія, ненауковість російської історіографії, глорифікація воєн, війна історій, експансія, фальсифікація, імперська ідеологія, образ ворога.

Одним зі способів мотивації, виправдання та легітимації нинішньої фази повномасштабної окупаційно-загарбницької війни Росії проти України, лицемірно названої «спецоперацією», стало маніпулятивне намагання В.Путіна, а також Д.Медведева, С.Лаврова, С.Шойгу, патріарха РПЦ Кирила та інших adeptів агресії, використати історичні наративи і знайти разом із кремлівськими істориками «наукові аргументи» для пояснення її причин та мети, доведення «законності» захоплення Криму й нібито «права» на таке рейдерство території України. Апеляція до історії зумовлена тим, що російська історіографія з часів М.Карамзіна, М.Погодіна, С.Соловйова, В.Татищева, М.Устрялова тощо сформувалася й функціонує як служниця правителів держави – спочатку Московського царства, відтак Російської та радянської імперій, а тепер і Російської Федерації. Паразитуючи на великодержавницькій ідеї «збирання земель», її представники намагаються довести, що Україна – це, мовляв, «історична територія Росії», тож її необхідно повернути в лоно імперії шляхом сили, примусу, загарбницької війни.

Ось чому в російській інтерпретації це війна, з одного боку, «за відновлення історичного простору імперії», «війна за Україну», тобто не за збереження, а за знищення національної державності, за приєднання території, за впокорення й асиміляцію українського народу, за руйнацію його ідентичності та самобутності, окремішності мови, культури, церкви; а з іншого – вона оцінюється як «війна в Україні», що ніби ведеться «на своїй землі» як «визвольний похід» проти «українських націоналістів, бандерівців, терористів, бойовиків». Із цією метою московська пропаганда вдається до пошуку історичного підґрунтя шляхом різного роду маніпуляцій, фальсифікацій, спотворення історії, до підтвердження своїх зазіхань на Україну так звану «російською історіографією», котра фактично не має нічого спільного з наукою, оскільки зароджувалася, формувалася та функціонує сьогодні як служниця правлячого режиму, а тому наскрізь пронизана імперською ідеологією, брехнею, вигадками. Останні роки засвідчили, що в Росії, де мілітаризм став державною доктриною, реально один «історик» – В.Путін, який видає себе за її «корифея», «знавця» й одноособово, як свого часу Й.Сталін, установлює оціночні канони. Концентрованим прикладом містифікації історії, дезінформації світової громадськості стали його непрофесійні, ревізійні статті до 75-річчя закінчення Другої світової війни (2020 р.) та «Про історичну єдність росіян й українців» (2021 р.), які не випадково вивчалися в російській армії для задурманення солдатів у процесі політичної, морально-психологічної підготовки до війни. Парадокс полягає в тому, що кремлівська фабрика дезінформації, сконструйована на методах нацистсько-геббельсівської пропаганди, аби відвернути увагу від знавіснілого рашизму, називає сучасну Україну «нацистською державою», а українських патріотів – «нациками», прищеплюючи росіянам ворожість і ненависть до всього українського.

Актуальність означеної проблеми не вичерпується контекстом легітимації окупаційно-загарбницької війни Росії проти України як головним мотивом нашого дослідження. Вона зумовлюється й низкою інших чинників. По-перше, давня традиція глорифікації російськими істориками та пропагандистами ролі воєн, утвердження зневаги до людини, її життя, конструювання образу ворога продовжує побутувати у сучасній практиці історієписання, служить виправданням і прикриттям агресивної політики Росії, активно використовується засобами масової інформації, новітніми електронними технологіями як інструмент мобілізації населення для боротьби із «зовнішніми загрозами», нав'язування суспільству почуття незахищеності, ворожого ставлення до інших країн, зокрема до України та наших західних партнерів, відвернення уваги від внутрішніх кризових проблем. Усе це потребує належного реагування

з боку українських істориків, їх подальшого дистанціювання від подібних практик. По-друге, нагнітання воєнної істерії, шантаж і погрози Україні та світу ядерною зброєю супроводжуються «екскурсами» в історію, спотворену, сфальсифіковану у працях російських авторів, критика яких, за невеликим винятком, тривалий час замовчувалася в українській історіографії, вони не отримували належного аналізу, відсічі та спростування. Більше того, дехто з вітчизняних істориків брав їх за орієнтир для себе, ретранслюючи тенденційні погляди. По-третє, критичний аналіз і розвінчування технологій, методів звеличування воєн, пропаганди насилля й конструювання образу ворога, в тіні якого, зазвичай, опинявся український народ на різних етапах історії, дозволяють відтворити правдивий та об'єктивний погляд на історію народів і держав, з якими Україна розвиває партнерські, дружні відносини, що особливо важливо в умовах сучасних інтеграційних процесів, отримання статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу, співпраці з НАТО. Все це актуалізує необхідність розгляду російської історіографії під кутом зору її ненауковості та заідеологізованості, легітимації нею окупаційно-загарбницької війни, надаючи водночас пропонуваній статті новизни й гостроти.

Актуальними видаються з'ясування історіографічної сутності понять «глюорифікація війни» та «конструювання образу ворога», виявлення особливостей їх генези в російській історіографії, розкриття мотивів, методів і засобів поширення образу ворога на Україну, сприяння розвінчуванню ненауковості російської історіографії, її заідеологізованості, прислужництва правителям та агресивній політиці держави, викриття підступності шахрайського намагання нинішніх лідерів РФ заручитися аргументами історії для легітимації окупаційно-геноцидної війни проти України.

На дослідницьку важливість такої мети вже зверталася увага в низці праць¹, у тому числі й наших², а сама вона реалізується з урахуванням студій російських авторів – як із погляду сутності понять «глюорифікація ролі воєн» і «конструювання образу ворога» в історії Росії³, так і розвідок, присвячених спростуванню різного роду фальсифікацій, спотворень російською історіографією історичної правди стосовно України та інших держав⁴. Авторський погляд на генезу маніпулятивного спрямування російської історіографії в її прагненнях формувати своєрідний культ війни й образ внутрішнього та зовнішнього ворога з висоти ретроспекції дає підстави стверджувати, що витoki цього явища сягають часів зародження й формування Московського царства, а відтак централізованої держави за зразком Золотоординської імперії.

¹ Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. – К., 2016. – 586 с.; *Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В.* «Братня» навала: Війни Росії проти України XII–XXI ст. – К., 2016. – 248 с.; *Гай-Нижник П.П.* Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К., 2017. – 332 с.; *Дорошко М.* Неоголошені війни Росії проти України у XX – на початку XXI ст.: Причини і наслідки. – К., 2018. – 196 с.; *Ричка В.* Війна пам'ятей: Змагання за спадщину Київської Русі. – К., 2021. – 416 с.; *Парахонський Б.О., Яворська Г.М.* Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. – К., 2019. – 560 с.; *Горбулін В.* Як перемогти Росію у війні майбутнього. – К., 2021. – 248 с.

² *Калакура Я.* Конструювання образу ворога як технологія маніпуляцій російської історіографії та пропаганди // Україна – Європа – Світ. Серія «Історія, міжнародні відносини». – Вип.18. – Тернопіль, 2016. – С.179–188.

³ *Фатеев А.В.* Образ врага в советской пропаганде: 1945–1954 гг. – Москва, 1999. – 261 с.; *Сенявская Е.С.* Противники России в войнах XX в. (Эволюция «образа врага» в сознании армии и общества). – Москва, 2006. – 288 с.; *Светлов Р.* Друзья и враги России. – Москва, 2002. – 188 с.; *Гудков Л.* Идеологема «врага»: «Враги» как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции // Образ врага. – Москва, 2005. – С.7–79; *Трубецкой Н.* Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока. – Москва, 2015. – 151 с. та ін.

⁴ *Білінський В.* Країна Моксель або Московія: У 3 кн. – К., 2008. – Кн.1. – 376 с.; К., 2009. – Кн.2. – 320 с.; К., 2009. – Кн.3. – 320 с.; *Лукінюк М.В.* Обережно: міфи! Спроба системного підходу до висвітлення фальшувань історії України. – 2-ге вид., випр. – К., 2012. – 560 с.; *Касьянов Г., Смолій В., Толочко О.* Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. – К., 2013. – 128 с.; *Журавков В.* «Гібридна війна Росії проти України у Донецькій та Луганській областях. – К., 2015. – 268 с.

Тому акцент зроблено на так звану класичну історіографію XVIII–XIX ст., до якої постійно апелюють сучасні автори.

Перед тим, як звернутися до концептуального з'ясування означеної проблеми, видається доцільним зробити принаймні декілька застережень.

1. Фундамент міфологізації та ідеологічного призначення російської історіографії, зразки фальсифікацій і спотворення джерел у ній заклали відомі норманісти, прихильники централізації та великодержавності – німецькі історики Г.Баєр, Г.Міллер, А.Шлецер та ін. Не володіючи російською мовою, вони один за одним, на запрошення, догоду й замовлення царського двору формували основи російської історії, намагалися прилаштувати її до західноєвропейського історичного процесу, доводячи, що вона починається з IX–XI ст., тобто з часів Києворуської держави, довільно трактували джерела, вдавалися до фабрикації та підробки давніх літописів, пересмикування фактів. Багато з нав'язаних ними конструкцій надовго збереглися в російській історіографії, отримавши відповідну «методологічну прив'язку». На цій основі склалася абсолютна залежність продукування історичних знань і творчої діяльності істориків від влади, котра, як відомо, органічно впливала з ординської традиції. За словами Г.Вернадського, Росія безпосередньо з татаро-монгольської влади успадкувала її засади, поєднуючи їх із візантійською практикою злиття державної та релігійної систем (культ імператора, освячуваний церквою)⁵. Міфологізований рід Рюриковичів оголошувався спадкоємцем династії римського імператора Августа, а за Судебником 1497 р. вся влада в Московії зосереджувалась у руках великого князя, який спирався на два дорадчих органи – Боярську думу і Священний собор, очолюваний митрополитом. У цьому одна з корінних відмінностей централізованої Московської держави від західного державотворення, яке формувалося на основі раціоналізму. Від Івана Грозного (котрого, до речі, М.Карамзін – «батько російської історії», як його називають – наділив титулом першого царя Івана IV) та запроваджені ним опричнини встановлюється деспотизм одноосібного правління й контроль за переписуванням і створенням літописів, а згодом історичних праць.

2. Суспільній свідомості московитів наполегливо нав'язувалася думка про те, що історія покликана слугувати владі та державі. Ось чому М.Карамзін, призначений придворним історіографом, присвятив свою «Історію держави Російської» «государеві імператорові Олександрові Павловичу, самодержцеві всея Росії», зазначивши, що «історія народу належить цареві»⁶. Схожу думку висловлював і М.Погодін, вважаючи, що історія має бути «охранителькою та блюстителькою суспільного спокою»⁷. Тотальна фальсифікація російської історії розгорнулася у часи Петра I, коли було оголошено перетворення Московії на Російську імперію, а московитів – на росіян; коли започатковувалося створення так званих «загальноросійських літописних зводів», трансформованих згодом у «Повне зібрання російських літописів» з обґрунтуванням права Росії на київську й іншу історико-культурну, духовну, політичну спадщину середньовіччя. Активно підтримала ідею написання «цілісної історії» Російської держави Катерина II, заснувавши спеціальним указом Комісію для складання записок про древню історію переважно Росії (1783 р.) під керівництвом графа А.Шувалова. Комісія ця працювала дев'ять років і шляхом переписування й перекручування історичних джерел та фактів випродукувала так звану «нову історію» Російської імперії, в якій, у супереч історичній правді, утверджувалося право росіян на політичну та культурну спадщину Русі, а все її населення оголошувалося «єдиним

⁵ Вернадский Г. Монголы и Русь / Пер. с англ. – Тверь, 1997. – С.241–243.

⁶ Карамзин Н. История государства Российского: В 12 т. – Т.1. – Москва, 1989. – С.3.

⁷ Погодин Н. Историко-критические отрывки по русской истории: В 2 кн. – Кн.1. – Москва, 1846. – С.16.

народом». Вона стала еталоном для майбутніх істориків ХІХ ст. і лягла в основу багатотомних праць як М.Карамзіна, так і С.Соловйова. Водночас було засекречено «Скіфську історію» А.Лизлова 1692 р.⁸, де московити фігурували як окремий самобутній народ, що не мав нічого спільного з Києвом.

До абсурду було доведене втручання в історичну науку у сталінську добу, а відтак у часи М.Хрущова, Л.Брежнєва, Ю.Андропова. Можна згадати зловісні «Зауваження з приводу конспекту підручника з історії СРСР» (1934 р.) за підписами Й.Сталіна, А.Жданова, С.Кірова, де давалася пряма директива виводити початки російської держави й походження росіян із Київської Русі. Фактично заборонялося висвітлювати історію «Великоросії» у відриві від історії інших народів СРСР, передусім українського та білоруського⁹. От і нинішній режим у РФ прагне «управляти минулим», регулювати історичні інтерпретації у законодавчо-адміністративний спосіб, шляхом нав'язування ідеологічних стереотипів статтями й публічними виступами В.Путіна.

3. В епіцентрі російської історіографії, особливо новітньої, опинилося повне заперечення або грубе перекручення історії України, твердження, ніби вона не має власного минулого, а до ХVІІ ст. взагалі не існувала. Лівобережжя, мовляв, було «окраїною» Росії, а Правобережжя – Польщі.

Переходячи до безпосереднього розгляду основних напрямів легітимації агресії проти України, ідеалізації та культивування воєн в історії Росії, формування ворожості й ненависті до інших країн і народів, зокрема українського, мародерського захоплення чужої спадщини, міфологізації, спотворення історії в російській історіографічній традиції, важливо не оминати їх причинно-наслідково-спадковий характер. У розвитку російської історіографії, її одержавленні, політизації та персоналізації проглядаються кілька основних періодів: *перший* – зародження історичних знань (ХVІІІ – перша чверть ХІХ ст.), представлений творами В.Татищева, М.Карамзіна, М.Погодіна, І.Щербатова та ін.¹⁰; *другий* – формування й утвердження імперської російської історіографії (1830-ті рр. – 1917 р.), репрезентований К.Аксаковим, М.Данилевським, К.Кавеліним, М.Карєєвим, В.Ключевським, М.Лихачовим, С.Платоновим, С.Соловйовим та ін.; *третій* – насадження й утвердження марксистсько-більшовицької історіографії (1920-ті – 1980-ті рр.), пов'язаний з іменами як поміркованих істориків (Є.Городецький, Б.Греков, А.Гуревич, І.Ковальченко, М.Покровський, Є.Тарле, М.Тихомиров, О.Шапіро), так й активних борців за «класовість» і «партійність» історіографії (О.Бубнов, М.Волін, М.Дружинін, О.Зевельов, І.Мінц, В.Невський, М.Нечкіна, А.Панкратова та ін.); *четвертий* – пострадянська російська історіографія (з 1990-х рр. до сьогодні), котрий, подібно до попередніх, суперечливий, неоднозначний, характеризується як поодинокими спробами часткового очищення історіографії від нашарувань сталінізму в 1990-х рр. (Ю.Афанасьєв, А.Піонтковський, Ю.Поляков, О.Сахаров, Л.Сидорова, Т.Таїрова-Яковлева, Ю.Фельштинський, О.Чорнобаєв та ін.), відкритою критикою путінського режиму (А.Зубов, Є.Панасенков, М.Соколов та ін.), так і консервацією великодержавницьких стереотипів (В.Бутромєєв, О.Данилов, В.Кравцов, С.Кремльов, Н.Нарочницька, О.Романов та ін.).

⁸ Лизлов А.И. Скифская история. – Москва, 2012. – 320 с.

⁹ Див.: [Електронний ресурс]: <http://grachev62>

¹⁰ Ключевский В.О. Курс русской истории // *Его же*. Сочинения: В 9 т. – Т.1. – Москва, 1987. – 432 с.; Карамзин Н.М. История государства Российского: В 12 т. – Т.2. – Москва, 1991. – 832 с.; Соловьёв С.М. История России с древнейших времён // *Его же*. Сочинения: В 18 кн. – Кн.1. – Москва, 1993. – 768 с.; Татищев В.Н. История Российская. – Т.1. – Москва, 2005. – 568 с.; Погодин М.П. Избранные труды. – Москва, 2010. – 776 с.

Закладені, успадковані, модернізовані історико-ідеологічні міфологеми російської історіографії й так званої «концепції культурно-історичного розвитку Росії» за їх змістом і проблематикою досить різноманітні. З погляду означеної теми можна виокремити й умовно згрупувати наявні концептуальні положення щонайменше в п'яти проблемних концентрах із тим, щоб системно та чіткіше осмислити сутність кожного з них, викрити їх тенденційність, хибність, шкідливість.

Перший концентр пов'язаний з обґрунтуванням особливої ролі воєн в історії Росії, які традиційно посідають ключове місце як у висловлюваннях її політичних діячів, так і в російському історієписанні. Достатньо згадати слова Олександра II з передмови до підручника з географії про те, що Росія – держава не торгівельна й не землеробська, а військова, і покликання її – бути грозою світу¹¹. Не менш відвертим був граф С.Вітте, заявляючи, що Російську імперію створила «сила багнета армії»¹². Якими тільки епітетами не наділяли війну російські історики! М.Погодін, наприклад, розглядав виправи проти османської держави як «священну місію», продиктовану Божим провидінням, і закликав Росію до хрестового походу заради звільнення «святих місць» «із-під влади невірних»¹³. Аналізуючи взаємини Росії з Туреччиною, Д.Бухаров відштовхувався від воєн із Золотою Ордою й називав історичними дві московсько-турецькі та десять російсько-турецьких воєн, у тому числі кампанії Петра I за Азов, Катерини II – за приєднання Криму, Кримську війну 1853–1856 рр. та ін.¹⁴

Хрестоматійно знані повідомлення військового міністра О.Куропаткіна Миколі II про те, що впродовж XVIII–XIX ст. Росія провела у війнах 128 років, і лише 72 були мирними, причому тільки 5 припадають на оборонні війни, а решта – на загарбницькі походи. Російські історики люблять цитувати давньосхідних мудреців, зокрема авторів трактатів «Мистецтво війни», «Тридцять шість стратагем», в яких війна фігурує як ефективний стимул розвитку держави й особлива форма економічної конкуренції. Загалом така тенденція властива країнам із кризовою економікою, їх намаганням подолати негативні явища шляхом мілітаризації суспільства, що, своєю чергою, неухильно призводить до воєн. Очевидно, не випадково популярними є посилання російських авторів на слова німецького філософа англійського походження Г.Чемберлена про те, що поглинання сильнішими державами слабших можна оцінювати як прояв природного ходу історичних подій.

Орієнтація на загарбницькі війни й силу армії, на ідеологію колоніалізму як мету та основу зовнішньої політики характерна і для сучасної Росії. За даними соціології, за рівнем довіри російського суспільства на 1-му місці стоїть армія, на 2-му – президент, а на 3-му – ФСБ та інші спецслужби. Повномасштабне воєнне вторгнення Росії в Україну підтримують до 80% росіян, з яких понад 70% відчують із цього приводу гордість, радість, повагу, довіру або надію¹⁵.

Російська індустрія маніпуляцій історичною пам'яттю підхопила ідеалізацію, лакування і створення ідеологічних ілюзій про «справедливий» та «вітчизняний» характер, «блискавичність» перемоги СРСР у війні проти гітлерівської Німеччини, намагаючись приписати її лише росіянам, що цілком перегукується з кремлівським тостом Й.Сталіна 1945 р. «за великий російський народ» і його «керівну роль» та однойменною картиною київського художника М.Хмелька 1947 р., удостоєною

¹¹ Див.: [Електронний ресурс]: <https://ru.citaty.net/tsitaty/655860-aleksandr-ii-rossiia-gosudarstvo-ne-torgovoe-i-ne-zemledelchesko/>

¹² Див.: [Електронний ресурс]: <https://diletant.media/articles/29743536/>

¹³ *Погодин М.П.* Историко-политические письма и записки в продолжение Крымской войны (1853–1856). – Москва, 1874. – С.186.

¹⁴ *Бухаров Д.Н.* Россия и Турция: Исторический очерк (Воспроизведено изд. 1878 г.). – Москва, 2011. – 240 с.

¹⁵ Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.pravda.com.ua>

Сталінської премії. 9 травня цього року з вуст В.Путіна прозвучало абсурдне прирівняння нинішньої війни проти України до так званої «Великої Вітчизняної», і думка про те, що російське військо нібито б'ється проти «Заходу», таким чином «захищаючи» Росію. Формуючи міф про «країну переможців», РФ успадкувала від СРСР й один із центрів містифікації воєн – Інститут військової історії, створений 1966 р., який із 2010 р. віднесений до структури Військової академії генштабу ЗС РФ, і розглядається як форпост військово-історичної науки, що зосереджений на міфологізації відповідних сторінок історії Росії («тріумфу російської зброї»).

Традиційно російські історики всіляко глорифікують військову та воєнну діяльність князів, царів, імператорів, радянських правителів, передусім Й.Сталіна, «великих полководців» типу Олександра Невського, Дмитра Донського, О.Суворова, М.Кутузова, а також Г.Жукова, котрі, мовляв, «рятували» від «іноземного іґа» «єдиновірні, єдинокровні народи». При цьому замовчується, що їхня стратегія спрямовувалася на розширення території за рахунок чужих земель. Деякі автори відносять до числа «завойовників» і київських князів, зокрема Ярослава Мудрого як «творця середньовічної імперії». При цьому оминають мовчанкою, що він віддавав перевагу не воєнній експансії, не зброї, а дипломатії. Доводячи природність войовничості московитів, їх «непереможність», автори наголошують водночас на нібито «миролюбній», «оборонній» і «справедливій» політиці Кремля, замовчуючи жорстокість, насилля, поразки. Між тим, за даними дослідників, починаючи з 1480 р., Росія ініціювала майже 70% зі 140 воєн, в яких брала участь, значну частину з них програла¹⁶. В.Путін, його прес-секретар Д.Песков, патріарх Кирило заявляють, нібито росіяни впродовж усієї історії «ніколи ні на кого не нападали», лише оборонялися. Як тоді Росія зуміла за 350 років розширити свою територію в понад 7 разів?!¹⁷ Принагідно нагадаємо, що у зарубіжній історіографії фігурує так званий «заповіт Петра», від котрого намагаються відхреститися більшість російських істориків як від «фальсифікату», оскільки тут ідеться про те, що Росія має постійно перебувати у стані війни, їй слід завоювати Швецію, Польщу, Туреччину, нацьковувати один на одного європейських монархів і після цього захопити Італію, Іспанію, Францію¹⁸. Не можна оминати й уникнення в російській історіографії аналізу московських стратегій у численних війнах проти України, які супроводжувалися масовими вбивствами, захопленням у полон, загарбанням територій, насиллям, жорстокістю, катуваннями¹⁹.

Свідченням того, настільки глибоко у свідомість російського суспільства ввійшла прихильність до насилля та воєн, є не лише жорстокість росіян (у тому числі вихідців із Чечні, Бурятії та інших регіонів Росії), дані соціологів, журналістських розслідувань, але й погляди представників так званої «культурної еліти». Ось як висловився 24 червня 2022 р директор Ермітажу М.Піотровський в інтерв'ю «Российской газете»: «Всі ми мілітаристи й імперці. Війна – це самоствердження нації»²⁰.

Звичайно, героїзація воєн, полководців загалом властива багатьом історіографіям. Не оминула вона й українську. Але особливість російської полягає в тому, що тут сформувався своєрідний культ воєн – їх усіляко звеличують як тріумфальні. Чи не найбільше підносять російські автори Куликовську, Полтавську, Бородинську битви,

¹⁶ Див.: [Електронний ресурс]: <https://antenna.com.ua/archives/36946>

¹⁷ Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.youtube.com/watch?v=vRJSjkWV0AE>

¹⁸ Див.: [Електронний ресурс]: https://ru.wikipedia.org/wiki/Завещание_Петра_Великого

¹⁹ Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братія» навала: Війни Росії проти України XII–XXI ст. – К., 2016. – 248 с.; Дорошко М. Неоголошені війни Росії проти України у XX – на початку XXI ст.: Причини і наслідки. – К., 2018. – 196 с.

²⁰ Див.: [Електронний ресурс]: https://meduza.io/feature/2022/06/24/vse-my-militaristy-i-impertsy-voynato-samoutverzhenie-natsii?fbclid=IwAR1T_RstePIOEddfdnFM8_KPN1pvdnZKOGbeF_UZOW3dkgPyA9RCYTeHRhE

наділяючи їх різноманітними міфологічними подробицями (зокрема розгром війська Мамаєва подається не інакше, як початок «звільнення слов'янських народів» від «ординського іґа»).

Уже дев'ятий рік Росія веде війну проти України, в якій гинуть не лише наші воїни, а й цивільні громадяни. Ця війна супроводжується масовими військовими та воєнними злочинами, депортаціями мирних мешканців, руйнуваннями міст, сіл. Торкаючись перебільшення російськими істориками і пропагандистами «історичної величі», «ратних подвигів», «бойової слави» своїх військ, моделювання образу армії РФ як нібито «першої» чи «другої» у світі, міфу про її «непереможність», заяв, що нинішня чергова війна буде «короткою та переможною», варто звернути увагу на те, що все це похитнулося вже з перших днів після початку повномасштабного вторгнення. Ворог наразився на неочікуваний опір із боку Сил оборони України та всього нашого народу.

Ось чому з-поміж пріоритетних завдань українських істориків важливим є зміна акцентів у ставленні до апологетики воєн у російській історіографії й суспільній думці, викриття їх справжньої сутності з тим, щоб екстраполювати отримані знання на поглиблене вивчення нинішньої війни та формування пам'яті про неї як такої, що стала жорстоким випробуванням для всіх українців на стійкість і вірність своїй нації, державі.

До сказаного про глорифікацію воєн та військової потуги РФ тісно примикає *другий концентр*, в якому розглядаються праці російських істориків, що конструюють демонічний образ «ворога Росії», передусім зовнішнього. Упродовж усієї історії цієї країни інструментом морально-психологічної підготовки воєн, проведення воєнних кампаній, виправдання воєнних видатків, пояснення кризових внутрішніх проблем служать тексти істориків, присвячені формуванню образу ворога та, відповідно, ненависті до нього. До закладання цієї традиції також причетні В.Татищев, М.Карамзін, М.Погодін та інші, котрі, маніпулюючи джерелами, створювали й накидали образ «ворога Росії» як на сусідів України, на народи, що нерідко виступали союзниками або й оборонцями українців (поляків, литовців, кримців, турків, шведів та ін.), так і на саму Україну. В такий спосіб формувався стереотип про те, нібито тільки Росія є «єдиним захисником», а навіть гарантом існування України.

У працях російських істориків Польща, наприклад, постає як «історичний ворог Росії». Зокрема М.Погодін зазначав, що поляки «ніколи не будуть росіянам ані щирими братами, ані вірними союзниками», а саму їхню країну називав «хворобою на тілі слов'ян»²¹. В.Татищев і О.Щапов виводили коріння антипольських настроїв зі ставлення православ'я до католицизму, вдаючись до упередженого та довільного трактування фактів. Подібний погляд підтримували В.Ключевський, С.Соловйов, а відтак С.Платонов, М.Покровський та інші, які хоч і вважали оцінки попередників архаїчними, але щодо зовнішньополітичних орієнтирів продовжували відносити Польщу до «історичних ворогів Росії». Під кутом ворожого ставлення до Речі Посполитої оцінювалася вся історія козацької України, Люблінська (1569 р.), Берестейська (1596 р.) унії. Аналізуючи період «смути» та російсько-польську війну 1609–1618 рр., В.Ключевський декілька разів наголошував на спільних діях козацьких і польських «шайок», дніпровських і віслянських «покидьків» («отбросов»), підтримуваних Швецією, з метою заволодіти Кремлем та викликати колапс Московської держави²². Контекст «історичного ворога» слугував обґрунтуванням ключової ролі

²¹ Погодин М. Параллель русской истории с историей европейских государств относительно начала // *Его же. Историко-критические отрывки*: В 2 кн. – Кн.1. – Москва, 1846. – С.126.

²² Ключевский В. Сочинения в 9 т. – Т.5: Курс русской истории. – Москва, 1987. – С.32–54.

Росії у чотирьох поділах Польщі (1772, 1793, 1795, 1939 рр.), зрештою в насадженні там просталінського режиму по Другій світовій війні. Не випадково радянська історіографія розглядала цю країну як «форпост наступу» антикомунізму, «латинства», «уніатства». Недовір'я, підозріливість, ворожість у ставленні до Польщі зберігаються й за путінського керівництва.

Поряд із Польщею як нібито «історичним ворогом» подібне місце в російській історіографії посідає Швеція – «ворог одвічний», починаючи з часів Новгородської республіки XIII ст. і Московського князівства XV ст. Серед підстав такої оцінки фігурує й союз шведського короля Карла XII з гетьманом І.Мазепою 1708–1709 рр. Натомість Туреччина (Османська імперія) разом зі своїм васалом Кримським ханством – «кровний ворог». В.Ключевський, шукаючи аргументи для виправдання загарбницьких воєн Росії проти Туреччини, прагнень приєднати Крим, називав його «розбійницьким барлогом», а жителів – «степовими хижакками»²³.

Арсенал методів і засобів формування образу ворога як інструменту зовнішньої та внутрішньої політики комуністичного режиму помітно збагатила радянська пропаганда й історіографія, які не лише зберігали імперський дух у суспільстві, але на основі методології «партійно-класового підходу», прикриваючись гаслами «інтернаціоналізму», «дружби народів» вели жорстку боротьбу проти західних історичних наративів, включаючи і студії дослідників з української діаспори. Утверджуючи образ ворога як антитезу «радянському патріотизму»²⁴ в умовах «холодної війни» історики, а також компартійні журналісти відшліфовували способи очорнення цього образу як в очах своїх громадян, так і у зарубіжному середовищі зусиллями завербованої та проплаченої агентури. Після відновлення незалежності України проросійські ЗМІ всіляко сприяли створенню інформаційного поля для антидержавних політичних сил, водночас готуючи українців морально і психологічно до капітуляції перед Росією в ім'я «миру за будь-яку ціну».

Атмосфера ворожості, антизахідні тенденції радянської історіографії отримали нове дихання з приходом до влади в РФ В.Путіна. Різко змінилася тональність у ставленні до західних країн, передусім членів НАТО в умовах нинішньої війни, одним із мотивів котрої є недопущення членства України в альянсі. Все це засвідчує, що Росія – антипод цивілізованого світу, культивує абсолютно протилежні цінності та принципи міжнародної політики, які межують із тоталітаризмом гітлерівського гатунку. Деякі російські історики настільки зациклилися та заглибилися в технології продукування образу ворогів, що пропонують поділяти їх на дві категорії: ворог переможений і ворог-переможець. На їхню думку, перший тип не страшний, оскільки він програв, тож не становить небезпеки. До таких відносять, наприклад, предків сучасних турків, котрі брали участь у численних російсько-турецьких війнах, а також шведів, що зазнали поразки в Північній війні. Це можна простежити й на прикладі еволюції ставлення російської історіографії до Фінляндії та фінів як образу чужого. Якщо ще 5–10 років тому останніх характеризували добрими, працелюбними сусідами, акуратними, стриманими, небагатослівними, чесними, законослухняними, то після набуття членства в НАТО характеристика різко змінилася під образ ворога. По-іншому змальовується і сприймається ворог-переможець, позаяк у минулому він виявився сильнішим та заслуговує помсти, принаймні його нащадки. Пропонується також не ототожнювати поняття «ворог» і «противник» («супротивник»). Перший – це, мовляв, той, хто зазіхає, нападає на країну ззовні, порушуючи

²³ Ключевский В.О. Курс русской истории: В 3 т. – Т.2. – Москва, 2002. – С.137–138.

²⁴ Фатеев А.В. Образ врага в советской пропаганде: 1945–1954 гг. – Москва, 1999. – 216 с.

її кордони, а другий – перебуває у стані ворожнечі, тобто «недруг»²⁵. Нарешті наголошується й на необхідності розрізнити не тотожність, а взаємопов'язаність понять «реальний ворог» та «образ ворога». Під останнім розуміють історичний або соціально-політичний міф, покликаний формувати і збуджувати почуття ненависті до того чи іншого народу, країни, конкретної людини. В історіографічному вимірі він може мати два значення: а) реальний, науково обґрунтований та доведений; б) уявний, вигаданий, штучно сконструйований (якраз це чи не найбільшою мірою торкалося України й українців).

Третій концентр стосується парадигми апологетів Кремля про так званій «один народ», «одну країну та державу», «спільні територію й історію», «єдину канонічну церкву» тощо, що ними просякнута як давня, так і сучасна російська історіографія. Усі ці ідеологічні штампи перегукуються з девізом гітлерівців, їхніми закликами до консолідації німців в єдину «народну спільність» («один народ, один райх, один фюрер»). В інтерв'ю агентству ТАСС 22 лютого 2020 р. В.Путін заявив, що росіяни й українці – «один народ», оскільки, мовляв, до XIII ст. не було відмінностей у мові, а до XV ст. східні слов'яни самі себе називали «росіянами» («русскими») ²⁶.

Аналізуючи праці сучасних російських істориків, неважко помітити їхні намагання реанімувати «теорію офіційної народності», в основі якої лежить уваровська формула «православ'я, самодержавство, народність». Історичну інтерпретацію цієї теорії в руслі слов'янофільства дав М.Погодін²⁷. Співзвучними з подібними поглядами були відносно ліберальні ідеї К.Аксакова як «обережного» критика Петра I стосовно двох «двигунів» російської історії: земля й держава²⁸.

Маємо розуміти, що для більшості російських істориків концепт «один народ» означає саме російський. Такий погляд також укоренився в історіографії завдяки М.Погодіну та С.Шевирьову як поборників згаданої «теорії офіційної народності», що слугувала ідеологічною зброєю царату в боротьбі проти наростання національно-визвольного й революційного руху. Сутність цієї теорії, яку підтримував і С.Соловйов, полягала в тому, що російському народові властива відданість цареві та православ'ю²⁹. Принагідно нагадаємо, що в 1861 р. М.Костомаров намагався спростувати думку про одну «руську народність»³⁰. Імперську схему історії Московії вперше піддав критиці М.Грушевський, котрий науково довів, що творцем князівської держави Русь був український етнос, і що твердження про «загальноросійську» («общерусскую») історію, «колиску трьох братніх народів» – це повна фікція («Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської») ³¹.

Фальсифікуючи в унісон і на догоду правителям історичні джерела, російські історики й деякі адепти малоросійства в Україні тривалий час створювали відповідні наративи, поширюючи концепцію «спільної історії Росії й України», «колиски братніх народів», носячись з ідеєю створення «спільних підручників». Серед апологетів цієї концепції опинилися харківський дослідник В.Духопельников, а також

²⁵ Сеньявская Е.С. Противники России в войнах XX в. (Эволюция «образа врага» в сознании армии и общества). – Москва, 2006. – 288 с.

²⁶ Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-putin-ukrayina-narody/31734825.html>

²⁷ Погодин М.П. Исследования, замечания и лекции Михаила Погодина о русской истории: В 7 т. – Москва, 1846–1856.

²⁸ Аксаков К.С. Государство и народ. – Москва, 2009. – 306 с.

²⁹ Соловьёв С.И. История России из древнейших времён. – Т.1. – С.6.

³⁰ Костомаров М.И. Дві руські народності. – К., 2020. – 112 с.

³¹ Грушевський М.С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Його ж. Твори: У 50 т. – Т.1. – Л., 2002. – С.75–82.

знаний археолог академік П.Толочко, прихильник у свій час ідеології «російського світу» (утім у квітні 2022 р. він заявив про вихід зі складу РАН як іноземний член).

Маніпулятивний характер мають спроби реставрації концептів «Мала Русь», «Малоросія», запроваджених ще у XIV–XVII ст., та активно використовуваних для створення на їх основі міфу про Україну як історичну складову території «Великої Русі», а значить і про «спільну країну». Не випадково В.Путін у вже згадуваній статті зазначив, нібито слово «Україна» не мало жорсткої географічної, і тим більше етнокультурної прив'язки, а тому термін «Малоросія», мовляв, історично «більш коректний». Поняття «Україна» трактується в російській історіографії не інакше як «окраїна Росії», а «спільне історичне минуле» і «спільна боротьба» із зовнішніми ворогами – як причина й мотив приєднання України до Росії 1654 р., що отримало формулу «возз'єднання» та набуло характеру державної доктрини у відомих тезах ЦК КПРС³². У них були й інші приклади спотворень. Так, стверджувалося, що Київська Русь сформувалась як «Давньоруська держава», поклавши початок «російській народності» та «російській державності»; продовжувачами Київської Русі стали Володимиро-Суздальське князівство, а відтак Московське царство; діяльність Петра I й Катерини II оцінювалася як така, що мала «позитивне значення для захисту українського народу від турецько-татарських феодалів», а гетьмани І.Виговський, П.Дорошенко, І.Мазепа були «зрадниками», котрі намагалися «відірвати Україну від Росії»; проголошення в 1918 р. незалежності України розглядалося як «прояв сепаратизму», а укладений Українською Центральною Радою Брестський мир був «ганебним» і призвів до приходу німецьких військ; лідери Української революції 1917–1921 рр. атестувалися «платними агентами імперіалізму»; Червона армія в 1918–1920 рр. «звільнила» Україну; входження її до СРСР характеризувалося як «велике благо для українського народу» й т. д. Фактично ці стереотипи було вмонтовано в історіографію. Вони виявилися живучими і знайшли продовження в деяких сучасних працях. Можна солідаризуватися з думкою Ю.Шаповала про те, що В.Путін і його оточення політизують тезу про «один народ» та в такий спосіб намагаються перетворити історію на інструмент для досягнення своєї мети: «новий Переяслав», нове приєднання, аншлюс України³³. Нинішня війна підтвердила міфічність подібних намірів, засвідчила здатність українського народу захистити свою державність і відстояти територіальну цілісність країни.

Четвертий концентр охоплює публікації, ключова ідея яких спрямована на поглиблення віку російської державності, звеличчування Московії, доведення винятковості та унікальності історії «великого російського народу», приниження інших народів і держав. М.Погодін називав російський народ «богообраним», підкреслюючи: «Перст Божий веде нас, немов у давнину іудеїв, до якоїсь високої мети»³⁴. Ці сюжети також використовуються в руслі ідеологічної легітимації нинішньої війни проти України. Відповідно, задавнюється хронологія зародження і становлення російської історіографії, її витoki пов'язуються з IX ст.³⁵ Появу «великоросів» В.Ключевський відносив до 1169 р., тобто до захоплення Києва володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським. «В особі князя Андрія, – зазначав він, – великорос уперше виступив на історичну сцену»³⁶.

³² Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією. Схвалені ЦК КПРС. – К., 1954. – 28 с.

³³ Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.bbc.com/russian/news-57807736>

³⁴ Погодин М.Н. Взгляд на русскую историю: Лекция при открытии курса в сентябре 1832 г. // Историко-критические отрывки М.Погодина. – Москва, 1846. – С.8, 10.

³⁵ Шапиро А.Л. Русская историография с древнейших времён до 1917 г. – Москва, 1993 – 768 с.

³⁶ Ключевский В. Сочинения в 9 т. – Т.6: Курс русской истории. – Москва, 1987. – С.113.

Висвітлення, що переслідує мету заглибити російську історію в найдавніші епохи, пов'язати її з античними цивілізаціями, зі Скіфією та Сарматією, неможливе без вигадок, міфів. Фундатором задавнення історії Росії вважають С.Соловйова, котрий починав її відлік із V ст. до н. е., тобто з часів Геродота. Відомо, що сарматизм – це національна ідеологія польського шляхетства, спрямована на пошук історичного коріння й обраності давніх предків – сарматів. Інтерес російських істориків до неї зумовлений тим, що центральним її концептом була категорія «Вітчизна».

Деякі сучасні російські автори (зокрема М.Аджі, Н.Бурланков, М.Кремо, Е.Мулдашев, Г.Носовський, О.Фоменко) під виглядом «нової хронології» та інноваційних підходів як давнє джерело з історії Росії залучають «Велесову книгу», стверджують, що росіяни заселили Європу задовго до виникнення Римської імперії, а «великі руси» відкрили Америку, міфологізують так звану праслов'янську язичницьку державу, Половецьку імперію, постать Олександра Невського, «Льодове побоїще», Куликовську битву тощо.

Манія «величчя» російської історії, що так наполегливо нав'язується суспільній свідомості, похідна від ідеології московських правителів. Вона почалася ще з XVI–XVIII ст., коли були відліті та встановлені на території Кремля «цар-гармата» й «цар-дзвін», повсюдно відкривалися пам'ятники правителям, споруджувалися величні храми на честь «переможних битв». Тому й не дивно, що твори російських істориків, починаючи з XVIII ст. й до сучасності, переповнені такими стереотипами, як «велика Росія», «велика країна», «велика держава», «великий народ», «велика територія», «велика культура» й т. п. Щодо масштабів території, то тут сумнівів немає. Виникають лише питання, як та якою ціною вона опинилася під контролем імперії; наскільки раціонально, ким і в чий інтерес освоюються й використовуються ресурси; чому замовчується відоме визначення колишнього класика – «тюрма народів»? Не менш риторичними видається питання: у чому велич російської культури та духовності; яке їх місце у світовій цивілізації; які цінності, окрім насилля, жорстокості, ворожості, зверхності, вона сповідує? Переважна більшість українських істориків, посилаючись на достовірні джерела, професійно та переконливо доводять хибність і надуманість ідеологічних штампів про російську «давність», про її «величчя» у всіх вимірах і проявах.

Не менш актуальним видається органічно пов'язаний із попередніми *п'ятим концентром*, присвячений історіографії привласнення Росією історичної, політичної, культурної, духовної спадщини Києворуської держави. Що розуміють під поняттям «київська спадщина»? Це історико-культурні надбання, духовні й матеріальні цінності передусім Києва, а також Володимира, Галича, Переяслава, Чернігова, інших міст, їх духовні святині, архітектурні, писемні пам'ятки. У суспільній свідомості багатьох поколінь росіян Київ виступає як ірраціональне підґрунтя конфлікту. Він сприймається, з одного боку, базовою точкою відліку їхньої історії та символом, з якого «пішла Руська земля», бере початок не лише Русь Київська, але й «Московська», а з іншого, – виступає сильним подразником як столиця незалежної України, адже носії імперської свідомості не спроможні змиритися з цим фактом.

За великим рахунком, нинішня війна – це продовження багатовікової битви за Київ, один з аргументів якої будується на найбільш міфологізованому у творах російських істориків висловлюванні: «Київ – мати городів руських», вибудованому на фальшивому трактуванні «Повісті временних літ». Як відомо, її автор приписував ці слова київському князеві Олегу й відносив їх до 882 р. А раз так, – твердять кремлівські історики, – значить Київ «русский», тобто російський «град», «колиска російської державності та духовності». Між тим, заглиблення у хронологію й мотиви цього вислову, його зіставлення з іншими джерелами засвідчують, що він не мав (і не має) ніякого відношення ані до Московії, ані до Росії. Проте саме на його основі утверджувалося гасло: «Вся Русь має

статі Московією», на якому, власне, і ґрунтувалася реалізація згадуваної ідеї «збирання та єднання Руської землі» (вислів, узятий зі «Слова о полку Ігоревім»)». ³⁷

Умонтовуючи ідею псковського монаха Філофея про те, що «Москва – третій Рим» в історичний контент, російські історики вдавалися до аналогії з ідеєю київських книжників про сприйняття древнього Києва як «нового Єрусалиму», хоча будувася він здебільшого за зразком Константинополя ³⁸.

Із кінця XVII ст. перед першими московськими істориками постала дилема: де шукати витoki російської державної та культурної традиції – «на київському Заході» чи на «монгольському Сході»? Більшість схилилися до першого варіанту, заявивши, що сама Київська Русь сформувалася як «давньоруська держава», а її продовжувачами нібито стали Владимиро-Суздальське князівство та Московське царство.

Шляхом переписування княжих літописів постулат про початок «російської державності» з Київської Русі отримав постійне місце в російському історієписанні, у творах В.Татищева та І.Болтіна, а згодом був підхоплений багатьма наступниками. Зокрема О.Манкієв опублікував написану 1770 р. книжку князя А.Хілкова з передмовою вже згадуваного Г.Міллера, в якій Київська держава трактувалась «ядром російської історії». Помітною стала спроба деяких істориків видати Новгород альтернативним центром російської державності й конкурентом Києва. Не випадково 2012 р. за указом президента РФ із нагоди 1150-річчя Новгорода відбулося відзначення «зародження російської державності». Побутує і третій погляд, який пов'язує з іменем основоположника концепції євразійства М.Трубецького. Він наголошував, що Московська держава виникла завдяки «татарському ігу». Московські царі, ще не закінчивши «збирання руської землі», почали «збирати» землі Західного улусу Монгольської імперії, а сама Московія набула характеру потужної держави лише після завоювання Казані, Астрахані, Сибіру. «Повалення татарського іґа» звелось до заміни монгольського хана православним царем і перенесення ханської ставки в Москву ³⁹. Саме від Монгольської імперії, заснованої Чингісханом, Росія перейняла традицію «звільняти інші народи» й накидати на них рабство шляхом загарбницьких воєн та агресивної геополітики.

Підсумовуючи розгляд тематичних концентрів означеної проблеми, можна зробити деякі узагальнення й висновки, а також висловити низку пропозицій. По-перше, російська історіографія з часів її зародження формувалася та функціонує не як наука, а як ідеологічна прислужниця правлячого режиму, засіб обґрунтування й виправдання агресивно-експансіоністської політики держави. Специфіка історієписання в Московії, а відтак у Російській імперії, СРСР та нинішній Російській Федерації полягає в тому, що, з одного боку, воно пронизане імперською фразеологією, брехнею, вигадками, має характер ідеології, ґрунтується не на науковому аналізі й осмисленні джерел, а на їх спотворенні та фальсифікації. Можна згадати, що вже на перших сторінках своєї найвідомішої праці М.Карамзін зізнавався, що домисли подобаються, а для повного задоволення треба думати, що вони істина ⁴⁰. Червоною ниткою крізь більшість історичних творів проходить вихваляння воєн в історії Росії, виправдання їх загарбницького й несправедливого характеру, прославляння «героїзму» армії, «мудрості» полководців. Усе це використовується в інформаційному просторі для відповідної мотивації населення, ідеологічного виправдання експансіоністської та загарбницької політики, зокрема сучасної війни проти України, для її легітимації.

³⁷ Слово о полку Ігоревім / Пер. Л.Махновець, В.Свідзинський. – К., 2008. – С.121–122.

³⁸ Демчук Р.В. Ідея «Святої» Русі в архітектурному образі Києва // Наукові записки НаУКМА. – Т.13: Теорія та історія культури. – К., 1999. – С.48–56.

³⁹ Трубецькой Н.С. О туранском элементе в русской культуре // Наследие Чингисхана. – Москва, 2019. – С.178–200.

⁴⁰ Карамзин Н.М. История государства Российского. – Москва, 2017. – С.8.

По-друге, творчість російських істориків використовується в технологіях конструювання образу ворога як спосіб маскуванню та виправдовування агресивної сутності «обложеної фортеці» Московської/Російської держави, перманентних воєн, спрямованих на захоплення чужих територій. Більшість російських істориків, починаючи з В.Татищева, М.Карамзіна, М.Погодіна й до сучасних прислужників путінського режиму, формували та продовжують утверджувати в літературі трафарети образу «історичних ворогів», насамперед тих країн або груп, які стримували імперіалістичні зазіхання Росії. Засвоєні стереотипи, методи й засоби поширення образу ворога, в тому числі щодо України, передаються від покоління до покоління з метою маніпулювання суспільною свідомістю. Приклад російської історіографії підтверджує, що функціонування образу ворога в історієписанні характерне зазвичай для країн із тоталітарними режимами й перманентними кризами, які потребують підтримання у суспільстві атмосфери постійної мобілізації та психологічної напруги, а тому вдаються до демонізації внутрішнього або зовнішнього «ворога».

По-третє, російська історіографія просякнута українофобією, перекручуванням історичної правди й моделюванням парадигми «одного народу», «спільної історії». Вона має явно маніпулятивну спрямованість, застосовується для аргументації агресивної політики щодо інших народів. Усе це потребує відповідного реагування з боку українських істориків і медіа. Йдеться не тільки про послідовне викриття та аргументоване спростування фальсифікацій російських істориків і путінської пропаганди, а й про необхідність належної контрпропаганди, формування наукового світогляду та утвердження українського бачення історії Росії, розвінчування її імперіалістичної політики стосовно України, інших держав.

По-четверте, з легітимацією, виправданням війни, аргументацією її необхідності як способу «покарання» України пов'язані й такі напрями спотворення правди в російській історіографії, як намагання поглибити давність державності Московії, обілити загарбання нею чужих територій, у тому числі українських, привласнити київську історико-культурну спадщину тощо. Переважна більшість сучасних російських істориків (за невеликим винятком) разом із кремлівськими ідеологами виправдовують агресивну політику Московської/Російської держави як «обложеної фортеці», перманентні війни, спрямовані на утвердження гегемонії, формують і підтримують у суспільстві атмосферу напруги, ворожнечі. Ось чому так важливо на основі джерел, фактів викривати антигуманність ідеології рашизму, розвінчувати брехливість, аморальність московських історичних міфів, спрямованих на знищення України як держави, на розмивання ідентичності українського народу, заперечення його історії, мови, культури, духовності.

Відштовхуючись від цих висновків, видається доречним висловити деякі пропозиції й рекомендації в контексті реагування українських істориків на виклики, зумовлені війною та участю в ній історіографічного чинника у форматі «війни історій». Насамперед потрібен глибокий і неупереджений аналіз кризь призму історичної науки причин, мотивів та нетипового характеру ведення війни, багаторічної підготовки до неї, участі у цьому процесі російської історіографії, її споконвічних прагнень накинути історикам України свою схему та оцінки українського історичного процесу як нібито сегмента російського, зберегти й посилити свій вплив у сучасному інтелектуальному, інформаційному просторі. На часі продовження деколонізації, деросіізації та декомунізації історіографії. Маємо вчитися критично мислити, діяти без традиційної донедавна «оглядки» на істориків Москви, Санкт-Петербурга, оскільки там процвітає українофобія, відбувається реставрація імперіалістичного та комуністичного трактування історичного процесу. Неприпустимою для української історіографії є російська практика зрощування історії й політики, розглядати політичну доцільність

вищою за правду та об'єктивність. Сказане стосується й істориків церкви, покликаних критичніше ставитися до РПЦ та її філії УПЦ як у минулому, так і тепер, коли частина духовництва останньої відкрито залишається на боці ворога.

Війна внесла корінні зміни не тільки в українсько-російські взаємини, але й в історіографічну ситуацію в обох країнах, у тематичне, змістовне та світоглядне наповнення історичних наративів. У міру поглиблення системної кризи, наростання в Росії агресивності, українофобії, в Україні набула нового рівня консолідації та єдності національна ідентичність із багатьма ознаками цивілізаційної⁴¹. Це змушені визнати й окремі російські історики, котрі не втратили здатності до аналітики. Як зазначив О.Міллер, якщо прийняти слова В.Путіна про внесок В.Леніна у формування української нації, то сам президент Росії закріпив антиросійські почуття як домінуючий елемент національної ідентичності українців⁴².

Необхідно й надалі безкомпромісно та переконливо розвінчувати псевдонауковість російської історіографії, її антиукраїнську спрямованість, активніше спиратися на здобутки цифровізації історії, новітні інформаційні технології з тим, щоб спільними зусиллями з істориками інших країн протидіяти монополії російських наративів на пострадянському й західному просторах. Назріла потреба у кращій координації зусиль фахівців академічних установ (інститутів археографії та джерелознавства, всевітньої історії, історії України, політичних і етнонаціональних досліджень, українознавства), а також університетів, спрямованих на розвінчування маніпулятивних ідеологем російських істориків. Українські науковці мають остаточно подолати синдром постколоніалізму, провінціалізму та «совковості», вийти з-під впливу ідеологічних стереотипів і розірвати будь-які зв'язки з російськими істориками як прислужниками путінського режиму й носіями великодержавницької ідеології рашизму, забути про створення так званої «спільної історії», під якою у Кремлі зазвичай розуміють російську, очистити місця історичної пам'яті та антропологічне поле української історіографії від російсько-радянського засилля.

REFERENCES

1. Bilinskiy, V. (2008–2009). *Kraina Moksels abo Moskoviia, 1–3*. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Brekhunenko, V., Kovalchuk, V., Kovalchuk, M., Korniienko, V. (2016). "Bratnia" navala: Viiny Rosii proty Ukrainy XII–XXI st. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Doroshko, M. (2018). *Neobolobsheni viiny Rosii proty Ukrainy u XX – na pochatku XXI st.: Prychyny i naslidky*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Fateev, A.V. (1999). *Obraz vraga v sovetskoj propagande: 1945–1954 gg.* Moskva. [in Russian].
5. Gudkov, L. (2005). Ideologema "vraga": "Vragi" kak massovoy sindrom i mekhanizm sotsiokulturnoy integratsii. *Obraz vraga, 7–79*. Moskva. [in Russian].
6. Hai-Nyzhnyk, P.P. (2017). *Rosiiia proty Ukrainy (1990–2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynnannia ta sproby znyshchennia*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Horbulin, V. (2021). *Yak peremohly Rosiiu u viini maibutnobo*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Kalakura, Ya. (2016). Konstruiuvannia obrazu voroha yak tekhnolohiia manipuliatsii rosiiskoi istoriohrafii ta propahandy. *Ukraina – Yevropa – Svit: Seriia: Istorii, mizhnarodni vidnosyny, 18*, 179–188. [in Ukrainian].
9. Kalakura, Ya. (Ed.) (2022). *Tsyvilizatsiina identychnist ukrainstva: istoriia i suchasnist*. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Kasianov, H., Smolii, V., Tolochko, O. (2013). *Ukraina v rosiiskomu istorychnomu dyskursi: problemy doslidzhennia ta interpretatsii*. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Lukiniuk, M.V. (2012). *Oberezhno: myf! Sproba systemnobo pidkbidu do vysvitlennia falshtvan istorii Ukrainy*. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Miller, A. (2022). Natsionalnaia identicnost na Ukraine: istoriia i politika. *Rossiya v globalnoj politike, 20*, 4, 46–65. [in Russian].
13. Parakhonskyi, B.O., Yavorska, H.M. (2019). *Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl*. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Rychka, V. (2021). *Viina pamiatei: Zmahannia za spadsobchynu Kyivskoi Rusi*. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Seniavskaia, E.S. (2006). *Protivniki Rosiisii v voynakh XX v. (Evolutsiia "obrazu vraga" v soznanii armii i obshebtva)*. Moskva. [in Russian].
16. Shapiro, A.L. (1993). *Russkaya istoriografiiya s drevneysikh vremen do 1917 g.* Moskva. [in Russian].

⁴¹ Рафальський О., Калакура Я., Калакура О., Юрій М. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність. – К., 2022. – 512 с.

⁴² Міллер А.И. Национальная идентичность на Украине: история и политика // Россия в глобальной политике. – Т.20. – №4. – Москва, 2022. – С.46–65.

17. Svetlov, R. (2002). *Druz'ya i vragi Rossii*. Moskva. [in Russian].
18. Trubetskoi, N. (2015). *Vzgliad na russkuyu istoriyu ne s Zapada, a s Vostoka*. Moskva. [in Russian].
19. Trubetskoi, N. (2019). O turanskom elemente v russkoi kulture. *Naslediye Chingiskhana*, 178–200. Moskva. [in Russian].
20. Zhuravkov, V. (2015). *Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy u Donets'kii ta Luhanskii oblastiakh*. Kyiv. [in Ukrainian].

Yaroslav KALAKURA

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
 Professor at Department of Archival Studies and
 Special Branches of Historical Science,
 T.Shevchenko National University of Kyiv
 (Kyiv, Ukraine), kalajar@ukr.net
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9007-4991>

Ideological Legitimation of Aggressive Wars and Construction of the Image of the Enemy in Russian Historiography

Abstract. The purpose of the article is to contribute to the debunking of the unscientific nature of Russian historiography, its ideologization and subservience to the rulers of Moscow, and thus of the Russian and Soviet empires, to expose the manipulative attempt of the current leaders of the Russian Federation to use arguments from history to legitimize the genocidal aggression against Ukraine, its rationale and justification, to find out motives of glorification of wars of aggression in it and creating of the image of the enemy. **The research methodology** is based on systematic adherence to the principles of historicism, continuity, anthropological, sociocultural and critical-analytical approaches, refutation of falsifications and distortions in historical narratives, the involvement of methods of historiographical analysis and synthesis, comparative studies, methods of historical-chronological, historical-genetic knowledge and personal reflections. **Relevance and scientific novelty** are determined by the very formulation of the problem, which in the context of the current war and its historical segment acquires special significance, as it allows a deeper understanding of the origins of the great-state essence and servile nature of Russian historiography, starting from the times of V.Tatishchev, N.Karamzin, M.Pogodin and ending with modern Kremlin historians, to more fully realize the need for the final release of Ukrainian historians from its ideological and methodological influence. For the first time, on the basis of historiographical sources, works of predecessors and author's studies, the technologies of glorifying the role of wars in the history of Russia, creating the image of an internal and external enemy, forming hostility and hatred towards Ukraine and the Western world are analyzed. **Conclusions.** The result of the research is aimed at proving the unscientific nature of Russian historiography, its appropriation, ideological commitment and bias, its appropriation of the historical and cultural heritage of the Kyivan Rus state, the debunking of post-colonial stereotypes, distortions, fabrications, arbitrary interpretation of historical sources, falsifications of the history of Russia and Ukraine, and the justification of the need to refute them. The process of replacing concepts by Russian historians, distorting facts, spreading myths, instilling stereotypes of thinking with the aim of manipulating historical consciousness and preserving Ukrainian historical science in the so-called common information space, imposing one's vision of the historical process on it has been traced. Attention is drawn to the need to further distance Ukrainian historiography from Russian one, to oppose its worldview core – the paradigm of the “Russian World” / “Russkiy Mir”, the concepts of “one nation” and “common history”, debunking the anti-humanity of the ideology of aggressive ruscism (ruscism), the falsehood and immorality of Moscow's historical myths regarding the nature and goals of the current the war of occupation and conquest against Ukraine, silencing its genocidal direction. A number of proposals have been made regarding the further exposure of Russia's expansionist policy under the guise of “the gathering of originally Russian lands”, its modern modifications, including its attempts to control the intellectual and informational space of historical science and education, to use it in the interests of the great powers.

Keywords: Ukrainian historiography, unscientific nature of Russian historiography, glorification of wars, war of histories, expansion, falsification, imperial ideology, image of the enemy.